

Aristokraat elevandipuuri ees

Mihkel Mutt. Maailmas peegelduv veetilk. Arutlusi Eestist, kultuurist, ajaloost. (Eesti mõttelugu 155.) Tartu: Ilmamaa, 2020. 334 lk.

Mihkel Muti esseekogumik „Maailmas peegelduv veetilk” hõlmab kirjutisi vahemikust 1994–2019. Kuigi tegu on autori enda valikuga ja tekstid ei ole kronoloogiliselt järjestatud, on põnev jälgida, kuidas hinnangud samadele nähtustele aja jooksul muutuvad. Loomulikult on osa neist muutustest tingitud sellest, et hilisemates tekstides avalduvad elukogenuma inimese mõtted. Kuid osa muutusi näib kajastavat ka ühiskonnas aset leidnud mentaliteedinihkeid.

Kolm aastakümnet, millesse kirjutised mahuvad, on erineva hingusega: 1990-ndate kõikelukubatus ja kaubikapitalism; kaksiktornide hävimisele järgnenud geopoliitiliste vastasseisude tugevnemine ning 2010. aastatel õhtumaade maailmavaateline lõhenemine. Need kümnendid on ideoloogilise arengu mõttes

tormilisemad (vähemalt Eestile) kui pool sajandit Nõukogude okupatsiooni. Muti esseistika kajastab neid muutusi nii detailides kui ka küsimusepüstituses.

Kogumiku keskel, ja peaaegu kuldloikeliselt kulminatsiooni kohal, on üsna särtsakas essee „Millest mõtleb elevant” (2013), mis tõukub habemega anekdoodist, kuidas elevandipuuri ees elevanti vaadates mõtleb eestlane sellest, mida elevant temast mõtleb. Kui elevant tõenäoliselt ei mõtle eestlasest midagi, siis oma esseekogumikus mõtleb Mutt peaaesjalikult just eestlasest. Ja mitte konkreetsest indiviidist, vaid eestlasest kui rahvuse esindajast.

Nii võiks ka autorit iseloomustada kui eestlast, kes elevandipuuri ees seistes mõtleb, mida elevant temast mõtleb. Sest just sellise kompleksiga autor võtaks nii põhjalikult reflekteerida eestlaseks olemise erinevate tahkude üle.

Rahvuslik alaväärsuskompleks leiab Muti tekstides korduvalt käsitlemist, kõige tugevamalt 1997. aastal Sirbis ilmunud artiklis „Lihtsameelsus”, mis kogumikus kannab pealkirja „Kuidas väike eestlane suurele välismaalasele pettumuse valmistas”. See tekst on alamõõdulisuse ängi ja kibedust tihedalt täis.

Hilisemates tekstides pole autori suhe alaväärsusesse enam nii kirglik. 2014. aastal annab ta fenomenist ülevaate romaani „Ma armastasin sakslast” tegelase Oskari põhjaliku analüüsi kaudu, jõudes järeldusele, et üleilmastumise ajal tundub orjameelsuse taju olevat pehmenenud ja oma aktuaalsuse kaotanud. Kõik ajavad oma asja, aga kui kraapida pealispinda, tuleb välja eestlase oskarlik olemus. 2017. aastal ilmunud essee „Vabandage, aga Eestis on nii kombeks!” esitab küsimuse, kas Eesti ei võiks ka ise oma teed käia Soome põhimõtte *maassa maan tavalla* kombel. See selja sirgulöömise essee, mis kutsub üles hingelisele puhastumisele, on kogumikus üks vähestest, mis mõjub veidi programmilisena.

Rahvusliku alaväärsuskompleksi temaatikat puudutav värskem tekst on „Kontrants minevikuga” (2019), milles Mutt arutleb eesti rahvusliku aadliseisuse puudumise teemal. Kui meenutada, mismoodi veel 1990-ndate algupoolel oli 700-aastase orjaöö narratiivil teatud kaalukus ja meie kultuuriline nõrkus paistis mitmel moel välja, siis nüüd mõjuvad mõtted sellest, et aadliseisus pole eriti oluline, üsna normaalselt – aadel on ajaloo areenilt nagunii kadunud ja Eesti kultuuriliselt igat pidi võrdne muu maailmaga.

Alaväärsuskompleksile pühendatud artikleid ajalises järjestuses võrreldes võib aduda, kui palju oleme rahvusena vahepealsete kümnenditega kasvanud. Tagasi mõeldes pean isegi tunnistama, kuidas 1990-ndate alguses oli piinlik, kui märkasid Euroopast tulles Helsingi lennujaamas välismaa kogemusest eevil kaasmaalaste seltskondi, kes tundusid maavillased ja provintslikud. Viimasel ajal, kuigi Helsingi laev võib täis olla eesti Kalevipoegi, sellist tunnet enam pole. Sadamas maha minekut ootavad ka Eesti IT-inimesed, ärijuhid ja üliõpilased. Sotsiaalne kihistumine on Eesti sees nii palju suurenenud, et

iga eestlaste punt ei tundu enam eestlase võrdkujuna. Kõik natuke omamoodi riihes ja oma olekuga. Kes neist seal rohkem või vähem aadel on, pole oluline, sest enese tõestamise tarvidus on kadunud.

Mõtestada Mutti üksnes eestlasena elevandipuuri ees on muidugi ülekohutune liialdus, sest vähemalt pool kogumiku artikleist ei tegele eestlaseks olemise eksistentsiaalsete tahkudega, vaid kujutab endast kaasaja olude ja mentaliteedi analüüsi. Ja nii mõneski essee põimuvad eestluse teemad ja vaimuinimeste enesemõtestamise küsimused tihedalt läbi, mis on ka mõistetav, sest traditsiooniliselt ongi intelligentsi ülesanne osutada ühiskonna probleemidele ja seada rahvuslikke sihte. Esimest teeb Mutt kordades rohkem kui suuna näitamist. Pigem ongi ta raamat olude ja aegade kriitika.

Programmiline on ka kogumiku ajaliselt varaseim tekst, 1994. aastal ilmunud „Eesti kirjanike globaalsest missioonist”. Toona oli Mutt veel optimistlik, avaldades lootust, et eesti kirjanikkonnal koos lätlaste ja leedulastega on head võimalused maailmale midagi uut pakkuda, sest nad on elanud kahes ühiskonnas – ja selle põhjal võiksid öelda midagi olulist, mis rikastaks inimkonna kogemuste varasalve. Selles tekstis kõneleb veel nõukogude tegekkuse vastu protestimeelse ja missiooni-tundliku intelligendi vaim.

Valdkond, kus Muti pilk on kõige selgem ning kus ta tajub aegade muutusi ja inimeste valikukohti kõige teravamalt, on kultuuriinimeste kohanemine kapitalismiga ja hiljem sotsiaalmeediapõhise ühiskonnaga. See on eestluse temaatika kõrval kogumiku teine juhtmotiiv.

Selle teemaploki varaseimas, 1996. aastal ilmunud essee „Marcuse ja Milius” märgib Mutt, kuidas vaimueliidi protestimeel on hakanud kaduma ja uus *underground* on meelelahutuslik, tuues selle näiteks nõukogudeaegse dissidentliku Matti

Moguči, kes uutes oludes Matti Miliusena irriteerib ühiskonda kõmulehtede külgedel, uue prominentuuri avalikul heaskiidual. Aastal 2004 toob Mutt esees „Juhan Viiding – Eesti Hamlet” vastupidise näite, kuidas vaimuinimene keeldub niihästi mугanemast kultuuri kaubastamisega kui ka kompromissist – võimalusest uutes oludes Švejki viisil totaalset tola tegema hakata, jäädes samal ajal sisemiselt sõltumatuks.

2007. aasta esees kultuuri klannistumisest leiab Mutt, et kultuuriinimesed on turumajanduse surve all ühtsuse kaotanud ja võitlevad väikeste sõpruskondadena turuosa pärast. 2011. aastal kurdab ta kultuuri meelelahustumise üle ja tõdeb, kui kiiresti oleme nõukogudeaegsest loomeinimeste eliidiks olemisest jõudnud teise äärmusesse.

2010. aastal tõdeb ta esees „(Meedia)kodanlus ja (vaimu)aristokraatia kui Hamleti-küsimus”, kuidas info- ja meelelahutusühiskonnas on vaimuinimeste staatus langenud ja nõudmised käitumisele muutunud. See kordab Juhan Viidingu esee argumenti, aga seal vaadeldud ühe kompromissitu inimese valik on nüüd esitatud kõigi vaimuinimeste ees seisva otsustuskohana. Üsna tabavalt kirjeldab Mutt, kuidas kirjaniku vaimuseisund on kapitalismiga kohanemisel läbi teinud ravimatult haige inimese meeleseisundid alates eitusest ja uskumatusest kuni viha ja vastupanuni, millele ähvardavad järgneda kurbus, meeleheide ja saatusega leppimine, märkides siiski, et ehk suudavad kirjanikud vastupanu astmele pidama jääda ja midagi parandada.

Kogumiku viimane essee „Kuidas vältida meeleheidet” (2016) käsitlebki seda, kuidas hoiduda oma ühiskondliku tähtsusetusega leppimise eelviimasest staadiumist – seda tuleks teha eksistentsialistliku missioonitundega, mis iseloomustas näiteks Kreutzwaldi ja teisi varaseid ärkamis-

aja juhte, kes toimisid oma ideede ja eesmärkide nimel, lootmata, et sellest mingit kasu on. Mutt leiab kosutust sellest, et aeg-ajalt kohtab ta mõnd noort, kes võib-olla veidi teisel kujul, kuid siiski usub sarnastesse ideaalidesse nagu tema ja töötab nende nimel tões ja vaimus.

Mis see „tões ja vaimus” Muti jaoks on, avaldub eri kujul mitmes esees, mis käsitlevad kultuuri allakäigu eri ilminguid. „Guinnessi raamatu lõpp” (2014) räägib sellest, kuidas kultuur on muutunud demokraatlikuks: kõik arvavad midagi ja võivad end kuulsusena tunda, kuid vaimse elu arbiitrid ei tohiks välja surra, selleks et keegi annaks siiski kõrgemalt tasandilt hinnangu meid ümbritseva vaimse mööbli mannetusele. Sama vaimuaristokraatlik hoiak kannab arutlust üldisest maad võtvast neoinfantilisusest („Joseph Knechti lootuste luhtumine”, 2015) ja mahukat eseed „Diskreetse inimese elu” (2018), mis rõhutab vajadust kõikehõlmavas (sotsiaal)meediatsirkuses missioonitundest kaasa lüüa. Nii ta siis ajabki oma pikast ja õilsast sugupuust kanged kondid tugitoolist üles nagu tsaariohvitseri paraadmundris parunihärra ja läheb tantsuringi, kus karglevad tema prililidega talupojad.

Eks retseptisioon sõltu paljuski lugejast, tema huvidest, taustateadmistest, lugemistrateegiast ja muust, seetõttu ei tahaks ma Muti kogumikku arvustada objektiivsusele pretendeeriva kriitikuna. Kuid Muti kreedo lausa nõuab, et ei kaoks loomingut absoluudi tasandilt hindavad kriitikud. Ja nii ei jää mul muud üle.

Vormiliselt on kogumikus kaht tüüpi kirjutisi. Ühed on lühikesed, ilmunud ajalehtedes, põhiliselt Postimehes ja Sirbis. Teised on märgatavalt pikemad ja ilmunud ajakirjades, enamasti Loomingus.

Üks mu vahetuid muljeid on, et Mutt on nauditavam ja sisukam lühitekstides, kus on üks omapärane põhiidee, mis on

vaimukalt ja hea sulega lahti kirjutatud. Tema pikad tekstid, mis vaatlevad mingit nähtust mitmekülselt, esitavad selle eri tahkude kohta palju haakuvaid mõtteid, mis põhinevad kahtlemata põhjalikul lugemusel ja eeltööl, aga ei suuda siiski lisada põhiteesile teksti mahuga võrdelist kaalukust, sügavust ega originaalsust.

Olen kindel, et kõik need nähtused, mida Mutt pikalt analüüsib, saaks ta sama põhjendatult, aga kindlasti mõjuvamalt avatud ka ajaleheartikli formaadis. See-tõttu jääb mulje, et Loomingu formaat on lihtsalt nõudnud mahu laiendamist, aga sellest ei sünni iga kord lisaväärtust.

Pikemad lood on kõige lähemal sellele, mida Mutt kogumiku sissejuhatuses Hessele viidates kirjeldab kui „pealispindsete paralleelide nautlemist, mitmesuguste

väga erinevate nähtuste vahel amüsantsete sarnasuste tuvastamist” (lk 10). Kuivõrd need arutlused mõjuvad tarkusena, sõltub ilmselt lugeja elukogemusest ja varasemast lugemusest. Kindlasti võib Muti kogumik olla algajale literaadile salongitarkuste taskuraamatuks, millest leida huvitavaid mõttekäike seltskondlikuks vestluseks nii eksistentsiaalsete kui ka ajastuomaste nähtuste üle. Samas ei pruugi kultuurisotsioloogi jaoks nendes aruteludes olla palju avastuslikku.

On üks tõsine põhjus, miks Muti kogumik on hindamatu, nagu vihjab sarja „Eesti mõttelugu” pealkirigi: olla ühiskondliku mentaliteedi arengu analüüsi ja mõtestamise allikas.

MARTIN EHALA